

УДК 93(477)

Алла ЗЯКУН

“ПРОЛЕТАРСЬКА” ІДЕНТИЧНІСТЬ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В “ТОТАЛІТАРНОМУ ПЕЙЗАЖІ” 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Автором розглянуто процес формування нового типу студентства з позицій цінностних координат “пролетаризації” 20-х років ХХ століття.

Ключові слова: студентство, пролетаризація, молодь.

Постановка проблеми. Студентство в соціумі є специфічною соціальною групою з власними цілями, бажаннями й проблемами. Сучасна студентська молодь – це потужна сила, свідомо орієнтована та здатна до конкретних дій, однак так було не завжди. У період становлення радянської тоталітарної держави в рядах студентства, продукувалася пасивність, безініціативність, байдужість і слухняність. Опозиційність студентства щодо “дорослого суспільства” була остаточно подолана в молодіжних виступах кінця 80-х років, в період помаранчевих подій та зараз, під час євро майданів.

Аналіз актуальних досліджень. Студентство завжди привертало увагу науковців бо сформовані у студентські роки світоглядні орієнтири значною мірою визначають ментальні особливості певної доби, часу або навіть всього суспільства. Тож дослідження історії студентської молоді 20-х років розпочинається від самого процесу її становлення. Це роботи Я. Ряппо [16; 17], З. Гуревича [3], Д. Ласса [8], І. Ординця [11], в яких поряд із статистичними даними простежуються формування ідеалів, уявлень, світоглядних установок та мови молодого покоління того часу. У наступні десятиліття об’єктом дослідження стає становлення вищої радянської школи в цілому й окремих навчальних закладів, тому в 30-80-х роках студентська проблематика розглядається в межах загальних тем [1; 5; 18; 21]. Новий етап у дослідженні студентської тематики розпочинається в 90-х роках з’являються праці, що різнобічно висвітлюють студентське життя в 1920-х років [7; 9; 10; 12; 13]. Як бачимо історіографія питання представлена різними за науковою значимістю роботами, які урізноманітнюють знання про життя радянської студентської молоді від початку 20-х років.

Мета статті розглянути процес переформування студентства в системі цінностних орієнтирів радянського суспільства 1920-х років.

Виклад основного матеріалу. У період, про який піде мова, розпочався процес культивування “слухняної” вузівської молоді, перетворення її на покірне знаряддя партії й держави. Кожна молода людина 1920-х рр. мала свій шлях до студентських лав. Зрозуміти психологію та образ життя студентів тих років означає суттєво наблизитися до розуміння ментальних особливостей радянської тоталітарної епохи періоду її становлення. Студентство початку 20-х років не задовольняло владу з позицій класового підходу, тому що набір був зроблений до революції і класовий склад студентства був представлений вихідцями з духовенства, міщан і цехових, селян, козаків, дітей почесних громадян і купців, дітей дворян і чиновників, іноземців. Серед всього цього різноманіття у 1920 р. діти робітників у вузах України склали 3 %, а селян – 6 % [4, с. 155]. Такий розподіл аж ніяк не відповідав потребам радянської держави, якій потрібна була своя, класово близька “молода” інтелігенція. Саме тому у галузі вищої і середньої спеціальної освіти з початку 20-х років було запроваджено курс на її “пролетаризацію”. Це означало, по-перше, реорганізацію всієї структури спеціальної освіти, підпорядкування цієї структури завданням нового будівництва, по-друге, різку зміну соціально-класового обличчя інтелігенції. Отже, відповідно до вимог 20-х років, єдино можливим студентом міг бути лише “пролетар”. При цьому це поняття було настільки розмитим, що досить важко сказати, що означало ним бути: походити з робітничої сім’ї, мати стаж роботи на виробництві чи “свідомість робітника”. Тож молодь миттєво відреагувала на запити нової влади: пролетарська ідентичність конструювалася різними шляхами. Робітничо-селянське походження стало однією з гарантій отримання освіти, хоча й воно не завжди допомагало закінчити вищий навчальний заклад. Як показувала практика “пролетарськими” студенти залишалися до першої чистки, перереєстрації чи соціально-академічної перевірки.

Анкети, котрі заповнювали студенти при вступі до вищого навчального закладу, свідчать, що робітниками вони вважалися не лише за фактом народження у пролетарській сім’ї. Необхідний для вступу робітничий стаж можна було отримати, попрацювавши рік – два на виробництві. Найчастіше пролетарський статус студента мало підтвердити відрядження на навчання, яке видавалося комсомольськими, партійними чи профспілковими організаціями. Досить часто користувалися мішаними критеріями – походженням та стажем.

Хоча до соціального складу студентства і ставилися досить прискіпливі умови, вихідці із колишніх привілейованих верств теж могли вступати до вищих навчальних закладів заповнивши певну анкету.

Взагалі анкета у житті радянських громадян відігравала важливе значення. Запитань у ній була солідна кількість, і вони будувалися так, щоб молодь змогла довести відданість радянській владі. Надважливою в ті часи вважалася позиція “Ваше соціальне походження”, а у наступному десятилітті поруч із нею в дужках з’являться три уточнюючі слова – “колишній стан батьків”. Тому, часто молодь без вагань відповідала: батько – службовець, мати – домогосподарка. Особливість заповнення цієї анкети полягала в тому, що свої біографічні дані потрібно було розмістити так, щоб потаємне не стало явним. Від цього залежала не лише можливість отримання освіти, а й життя людини, бо дискредитуючий епізод був присутнім у біографії майже кожного. У кожній сім’ї міг знайтися родич – емігрант чи “буржуй”, куркуль чи депортований, соціально небезпечний чи нетрудовий елемент – тобто такий, про кого непотрібно було згадувати в анкетах, що заповнювалися на всіх етапах життєвого шляху. Тому анкети досить часто та легко підроблялися, й до навчальних закладів нерідко вступали діти з так званих “соціально ворожих” родин. Наприклад, у графі де зазначалася професія батьків, можна було зустріти відповіді туманні, котрі не розкривали суті питання, а нерідко також брехливі: “батьки службовці, померли” або “зв’язку з батьком не маю” чи “вільна професія, столярує і працює на городі” у той час, коли батько був священиком. Одна зі студенток тих років згодом згадувала: “У цілому всі ми були пролетарське студентство, але кожен мав ще своє, недоступне для чужого ока. В анкеті всі були пастухи, батраки, робітники, незаможні, бійці Червоної армії, активісти, висуванці... Хто як міг, так і маскувався” [14].

Сфальшоване пролетарське походження не було цілковитою запорокою вступу до вишу. Щоб стати студентом цього було мало, потрібно було отримати відрядження на навчання, яке видавали організації, що засвідчували потрібне походження та лояльність кандидата у студенти до радянської влади. Ці посвідчення були рівноцінними поняттю “путівка в життя” й означали поворотний момент у біографії молодої людини, що відкривало для неї шлях до кар’єри радянського спеціаліста. Тому молодь чи батьки намагалися дістати довідки, не задумуючись про можливі наслідки, бо кожний, хто мав якесь відношення до “чужого класу”, в будь-який момент міг бути позбавлений усього досягнутого у житті.

Приховування “ворожого” походження розглядалося як тяжкий злочин. В інститутах навіть проводилися спеціальні тижні самовикриття, й тим, хто добровільно розповідав про своє минуле, обіцяли можливість продовження навчання. Але як показувала практика їх все рівно відраховували. Партійні організації вищих навчальних закладів

всіма можливими методами намагалися виявити “соціально ворожих” серед студентства й дізнатися про їх політичні уподобання. Із цією метою у студентське середовище впроваджувалися спеціальні представники ОДПУ, котрі мали відслідковувати настрої молоді та передавати відповідним органам інформацію про них. Про це свідчать документи.

У вищих навчальних закладах протягом 1920-х рр. проводилося систематичне очищення студентських рядів як від академічно невстигаючих так і від “соціально ворожих елементів”. Зміни в соціальному складі студентства здійснювались переважно організаційно-механічним шляхом, так званими “чистками”. У 1921 році у вузах республіки навчалось 56,9 тис. студентів, переважна більшість це вихідці з так званих буржуазних та дрібнобуржуазних прошарків міста і села. Цього ж року було проведено першу масову чистку за класовим принципом. Було виключено 11 тис. осіб “різних контрреволюційних елементів”. Освітня підготовка, успішність при цьому до уваги не бралися. У 1922 році було проведено другу чистку, так звану “перереєстрацію”. За приблизними підрахунками, вузи позбулися близько 8 тис. студентів. Цей метод влаштовував своєю простотою і швидкістю, тому наприкінці 1923 р. було намічено чергову чистку. У 1924–1925 році чистки продовжувалися [6, с. 58–59]. Незважаючи на заходи влади, контингент студентів 20-х років характеризувався як “дрібнобуржуазний” і, як бачимо, для цього були всі підстави.

Отже, в 20-ті не легко було бути студентом. Вступивши до вишу, молода людина повинна була відповідати “пролетарській” ідентичності. Головними критеріями пролетаризації були зовнішній вигляд, одяг, мова й громадська активність студентства. У 1920-ті рр. вбрання виконувало функцію зробити людину непримітною, розчинити її в натовпі, підкреслити лояльність до нової влади. У студентському середовищі 1920-х рр. в одязі була цілковита мішанина. У той період до старих ще “царських” студентських лав долучилися значні групи селянської, робітничої, комсомольської і військової молоді, котра своїм одягом внесла разючий дисонанс в царські студентські уніформи. Що ж носила нова пролетарська молодь?: “Кожушки всіх кольорів, свитки, чемерки, смушкові високі й притоптані шапки, будьонівки з гострим однорогом, низенькі кубанські шапки, солдатські шинелі, галіфе...” [2, с. 154]. Причому верхній жіночий одяг мало чим відрізнявся від чоловічого, бо жінки тоді також носили шинелі й шкіряні куртки. Одяг був своєрідним знаком, котрий мав підкреслити пролетарську сутність тих, кому він належав. На початку 20-х більшість студентства не мала пристойного вбрання. Часто студенти ходили босими до морозів і носили одну й ту ж сорочку без зміни. А коли наставав час її прати, незважаючи на пору року студент ходив у шинелі, застебнутій на всі гудзики,

що прикривала голий торс. Ті, що виділялися зовнішнім виглядом, із загальної маси студентів, отримували прізвиська “інтелігентів”. Як стверджує О. Рябченко, до середини 1920-х рр. слова “інтелігенція” та “інтелігенти” вживалися у відношенні до всіх дореволюційних освічених кіл, котрі працювали на радянську владу, але несли в собі негативні відтінки. Так, молодих безпартійних інтелігенток у періодиці величали “баринями”, на відміну від комсомолок, яких називали “дівчатами”. “Баринші” і “дівчата” відрізнялися й зовнішністю. Перші були з довгим волоссям і мали бліде обличчя, а другі – підстрижені та рум’яні. Дітей інтелігентів, котрі, користуючись зв’язками батьків, вступали до вищих навчальних закладів, минаючи класовий набір, називали “жоржиками”. У студентському середовищі із зневагою ставилися до того, що нагадувало буржуазне минуле. Тому “барином” чи “інтелігентом” легко могли обізвати лише за те, що хтось скаже, що плювати на підлогу є “некультурно”, або висловить своє негативне ставлення до похабних анекдотів, які розповідалися у колі студентів [15, с. 137]. Зовнішньому вигляду повинна була відповідати й мова, з відповідним студентським лексичним набором. Вихідці з міст розмовляли лише російською мовою, українська звучала інколи, і швидше з обов’язку. Вихідці з українських сіл, яких називали серед студентства негласно “селюками”, говорили українською.

Нерідко зовнішній вигляд студента міг викликати дискусії серед товаришів, наприклад, чи може комсомолец носити краватку, капелюх чи модні в середині 20-х років гостроносі черевики “джіммі”. Або чи може від комсомольця пахнути парфумами. Як згадував поет М. Шеремет, котрий у кінці 1920-х рр. навчався в Київському інституті народної освіти, “комсомольський осередок виніс мені догану за картатий джемпер, який я придбав за свій перший гонорар” [19, с. 14]. А ось інший приклад, студентку Харківського музично-драматичного інституту М. А. Борц було виключено за “дискредитацію культпоходу”, бо вона одягла капелюх замість хустки [20].

Дещо відрізнялися від загальної маси студентів своїм зовнішнім виглядом робітфаківці. Вони були чисто й акуратно одягнуті, як на ті часи, бо для них на швейних фабриках замовлялася спеціальна форма – гімнастерка та брюки, відповідно до затвердженого Наркоматом освіти зразка. Такий комплект виготовлявся з чорного або синього сукна і коштував 14 руб. 50 коп., але за нестачею цю форму отримували не всі. Жінкам-робітфаківцям її взагалі навіть не замовляли. У кращому разі, їм видавалося сукно для пошиття одягу [15, с. 138].

Окремо слід сказати про дітей священників, офіцерів, різних чиновників царської доби. Їхня чисельність у вищих навчальних закладах,

незважаючи на перевірки та чистки була значною, як зазначає О. Рябченко, “саме їм потрібно було як поведінкою, так і зовнішнім виглядом постійно доводити або імітувати свою пролетарську сутність, щоб не бути вичищеними під час всіляких перевірок” [15, с. 139]. Однак після завершення навчання вони перетворювалися на принців та принцес. Ось як про це згадувала студентка Харківського медичного інституту В. М. Горохова: “...Наш староста Дінерштейн протягом усіх років навчання ходив обірваний, а влітку навіть босим, а як тільки закінчив інститут та отримав місце в клініці Харкова, відразу з’явився у франтівському, з голочки, коверкотовому костюмі, галіфе, в хромових шкарних чоботях. У модній тоді шкіряній куртці. Відразу одружився з однокурсницею, котра також перетворилася з Попелюшки в принцесу. Виявилось, що й в одного, і в іншої були досить заможні батьки. А нам залишилося лише широко відкрити очі від здивування”. Подібні стратегії поведінки були характерними для того періоду не лише для вихідців із “колишніх”. До мімікрії вдавалися й діти робітників, які могли придбати більш респектабельний одяг, але, щоб не викликати зайвих розмов стосовно “міщанства” чи “інтелігентності” й не позбутися стипендії та інших пільг [15, с. 140], ходили як всі. Одним словом, одні одягалися так, як могли, іншим доводилося підганяти свій зовнішній вигляд “під пролетаря”.

На кінець 1920-х рр. закінчувався НЕП, на його зміну поступово впроваджувалася політика індустріалізації та колективізації. Було сформовано союзну державу та розпочато політику коренезації. Суспільство зазнало докорінних змін як соціально-економічного, так і політичного зразка. Чітко розподілися соціальні та професійні ролі в суспільстві. Змінилося й студентство, відповідність між типом одягу й соціально-класовою належністю поступово втрачало свою актуальність, навіть кардинально. Бути модним в 30-ті роки вже означало бути радянським.

Висновок. Таким чином, трансформаційні економічні та політичні процеси, що відбувалися в 20-ті роки, мали вплив як на подальшу долю держави, так і на долю кожної радянської особистості, особливо молоді. У нормальній, природній ситуації кожен би студент грав ту соціальну роль в суспільстві, якій відповідало його походження та виховання. Але дійсність 20-х років вимагала дистанціюватися від всього “ворожого” набуваючи “пролетарського” образу маскованого під відповідним зовнішнім виглядом, мовою та громадською позицією.

Література

1. Вища школа Української РСР за 50 років : у 2-х ч. – Ч. 1 (1917–1945 рр.) / відп. ред. В. І. Пітов. – К., 1967. – 396 с.
2. Гуменна Д. Дар Евдотеї. Іспит пам’яті / Д. Гуменна. – К. : Дніпро, 2004. – Кн. 1. – 520 с.

3. Гуревич З. А. Полове життя студентства / З. А. Гуревич // Студент революції. – 1927. – № 1. – С. 38–46.
4. Зякун А. І. Українська інтелігенція: соціальний портрет крізь 20–30-ті роки ХХ ст. / А. І. Зякун // Сучасна картина світу: природа, суспільство, людина : зб. наук. праць. – Суми, 2008. – С. 153–161.
5. Історія Київського університету (1834–1959) / під ред. О. З. Жмудського. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 629 с.
6. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920–1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. В. Касьянов. – К. : Глобус, Вік ; Едмонтон : Канадський Інститут Українських Студій Альбертського Університету, 1992. – 176 с.
7. Лаврут О. О. Студентство радянської України в 20-ті роки ХХ ст. : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. О. Лаврут ; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2004. – 219 с.
8. Ласс Д. И. Современное студенчество: быт, половая жизнь / Д. И. Ласс. – Москва ; Ленинград, 1928. – 120 с.
9. Липинський В. В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УРСР у 20-ті роки / В. В. Липинський. – Донецьк, 2000. – 247 с.
10. Липинський В. В. Кто защитит студента? Студенческие организации Украины: история и современность / В. В. Липинський. – Донецк, 1991. – 115 с.
11. Ординець І. Побут та здоров'я студентства на Вкраїні / І. Ординець // Шлях освіти. – 1926. – № 2. – С. 128–135.
12. Прилуцький В. І. Матеріально-побутові умови життя студентства Радянської України 1920-х рр. / В. І. Ординець // Український історичний журнал. – 2008. – № 3. – С. 86–101.
13. Рябченко О. Студенти радянської України 1920–1930-х років: практики повсякденності та конфлікти ідентифікації : монографія / О. Рябченко ; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Харків : ХНАМГ. – 2012. – 456 с.
14. Рябченко О. Студентство у символічному просторі міста радянської України (1920-ті рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.history.univ.kiev.ua/ethnology/journal/ethnic_history_28/28_3.pdf.
15. Рябченко О. Студентство радянської України у пошуках “пролетарської” ідентичності (1920-ті рр.) / О. Рябченко // Український історичний журнал. – 2009. – № 4. – С. 129–143.
16. Ряппо Я. П. Народна освіта на Україні за 10 років революції / Я. П. Ряппо. – Харків, 1927.
17. Ряппо Я. П. Радянське студентство: (Характеристика вузів України) / Я. П. Ряппо. – Харків, 1929.
18. Харьковский государственный университет им. А. М. Горького за 150 лет. 1805–1955. – Харьков : Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1955. – 385 с.
19. Шеремет М. З глибин пам'яті : документальна повість / М. С. Шеремет. – К. : Радянський письменник, 1981. – 286 с.
20. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) . – Ф. 166. – Оп. 9. – Спр. 1733. – Арк. 111–112.
21. Чанбарисов Ш. Х. Формирование советской университетской системы (1917–1938) / Ш. Х. Чанбарисов. – Уфа, 1973. – 472 с.

Отримано 20.01.2014

Summary

Zyakun Alla. “Proletarian” identity of students in “totalitarian views” of 20-s of the twentieth century.

Higher education institutions in 1920s united in its area people of all social origins but with the same social position, that meets the spirit of a totalitarian society and proletarian culture. “Proletarian identity” demanded from young people learning new cultural norms and commitment to power as a necessary condition for successful graduating. Because of that students distanced from all that was an “enemy”, acquiring “proletarian” image, masked under the appropriate appearance, language and social position.

Keywords: *students, proletarianization, young people.*

УДК 378.12

Світлана НІКОЛАЄНКО

ПРОБЛЕМА ПРОФЕСІЙНОЇ АДАПТАЦІЇ ВИКЛАДАЧА-ПОЧАТКІВЦЯ ДО РОБОТИ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У статті досліджуються концептуальні основи професійно-педагогічної адаптації викладача-початківця до роботи у вищому навчальному закладі, що передбачає уточнення понять “адаптація особистості”, “професійна адаптація особистості” та “професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця вищого навчального закладу”.

Ключові слова: *адаптація особистості, професійна адаптація особистості, професійно-педагогічна адаптація викладача-початківця вищого навчального закладу.*

Постановка проблеми. Відомо, що професійна адаптація є одним з найбільш важливих етапів професійного становлення особистості, від характеру, результатів та термінів якого багато в чому залежать ефективність всієї подальшої діяльності молодих викладачів, зростання їх професійної майстерності і, відповідно, якість навчально-виховного процесу ВНЗ в цілому.

Як показує практика, поповнення педагогічного персоналу вузу здійснюється в основному за допомогою залучення до викладацької роботи власних випускників. Такий спосіб оновлення педагогічних кадрів, з одного боку, має свої переваги, забезпечуючи навчальний процес за рахунок участі найбільш здібних і активних у наукових дослідженнях випускників. Але, з іншого боку, є і негативна сторона, що виражається в недостатньому рівні спеціальних знань, відсутності психолого-педагогічної та методичної підготовки для роботи у ВНЗ.